

فصلنامه علمی - پژوهشی «تحقیقات علوم قرآن و حدیث» دانشگاه الزهراء(س)
سال سیزدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۵، پیاپی ۲۹، صص ۱-۳۰

بازتاب صورت نمایی در قرآن

فاطمه اروجلو^۱

علی محمد ولوی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۲۰

تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۸/۱۸

چکیده

صورت نمایی (برچسب زنی) پدیده اجتماعی فراگیری است که در روابط انسان‌ها با یکدیگر اثرگذار بوده است. این پدیده در جهان اسلام نیز رواج داشت. برای شناسایی عوامل و شرایط زمینه ساز این پدیده و پیامدهای آن و دریافت رهنمود قرآن درباره این پدیده و آشنایی با راهکارهای مقابله با آن از دیدگاه قرآن، آیات این کتاب مقدس بررسی شد. در این تحقیق با بهره گیری از روش پیشنهادی در نظریه زمینه‌ای (GT) داده‌های قرآنی مورد بازکاوی و تحلیل

f_orojlu@yahoo.com

v.am144@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه الزهراء(س) (نویسنده مسئول)

۲. استاد گروه تاریخ دانشگاه الزهراء(س)

قرار گرفته است. دستاورد این تحقیق پیشنهاد فرضیه‌های ذیل است:

۱- تکبر، موجب صورت نمایی پیامبران الهی و کتاب‌های آسمانی است. ۲- در شرایط غلبه فرهنگ چندخدایی، ظهور پیامبران و آیین جدید زمینه ساز صورت نمایی ارزش‌های توحیدی است. ۳- در شرایط حاکمیت نظام اشرافی، جهل آحاد جامعه موجب صورت نمایی پیامبران الهی است. ۴- پیامدهای دنیوی و اخروی صورت نمایی با فراوانی پدیده صورت نمایی رابطه مستقیم دارد.

واژه‌های کلیدی: قرآن کریم، صورت نمایی (برچسب زنی)، گراندد تئوری، پیامبران، کافران.

مقدمه

نظریه پردازان با دیدگاه‌ها و مکاتب مختلف درباره پدیده صورت نمایی (برچسب زنی) سخن گفته‌اند.^۱ صورت نمایی یا برچسب در لغت به معنای تهمت و نسبت ناروا به کار رفته است (عمید، ۱۳۸۹، ذیل واژه برچسب).

^۱ Label - Labeling - Labeling phenomenon

در کتب لغت، برچسب تکه کاغذی است که بر آن نوع جنس و محل ساخت و دیگر مشخصات را نوشته یا چاپ کرده روی شیشه‌ها و بطری‌ها می‌چسبانند. این قطعه کاغذ معرف جنس و قیمت و محل ساخت آنها است. برچسب به طور مجازی به معنای تهمت؛ نسبت ناروا نیز به کار رفته است. (لغت نامه دهخدا و فرهنگ معین، ذیل واژه برچسب - فرهنگ لغت عمید، ذیل واژه برچسب) پدیده "Labeling" در زبان فارسی به برچسب زنی ترجمه شده و به معنای دادن نسبت ناروا به کار رفته است. اما به دلیل نامأنوس بودن کلمه "برچسب زدن" واژه «صورت نمایی» در این تحقیق برای بیان پدیده‌ای ساخته شده که با عنوان «برچسب زدن» مرسوم است. این واژه از مصدر مرکب «صورت نمودن» و «صورت کردن» گرفته شده است. در متون ادبی تاریخی ایران کلمات "صورت نمودن"، "صورت کردن" و "صورت نگاشتن" در معنای مورد نظر این تحقیق آمده است.

صورت نمایی در این تحقیق، به معنای هر سخن یا رفتار یا اعتقادی است که به شخص یا گروه یا مذهب یا سازمان و یا هر نهاد اجتماعی نسبت داده شده و موجب آزرده شدن یا به حاشیه کشاندنش شود.

به عبارت دیگر هر نوع نسبت با بار منفی که در قالب لقب، کنیه و اسم یا عمل و رفتار ناپسند و ناشایست یا اعتقادی که به شخصی یا گروه یا مذهبی داده شود به طوری که موجب آزرده شدن یا به حاشیه کشاندن آن شخص، گروه یا مذهب شود. با توجه به موضوع تحقیق، صورت نمایی‌ها و نسبت‌هایی که قرآن به آنها اشاره نموده مورد نظر است.

قرآن کتاب آسمانی مسلمانان و مورد تأیید تمام فرق و مذاهب اسلامی است. آموزه‌های قرآنی همواره مورد توجه تمام مسلمانان بوده است. آنان در تأیید گفتار و کردار خود به آیات قرآن استناد کرده‌اند. صورت نمایی در مناسبات مسلمانان نیز از پدیده‌هایی است که از این قاعده مستثنی نیست. یعنی نخبگان صورت نمایی کننده در توجیه صورت نمایی‌هایشان و انتخاب گونه‌های صورت نمایی به آیات قرآن استناد کرده‌اند. همان طور که نخبگان صورت نمایی شده و مخالفان پدیده صورت نمایی سخنان خود را مستند به آیات قرآن کرده‌اند. برای دریافت حقیقت و یافتن راهبردهای قرآنی در خصوص پدیده صورت نمایی، باید به پژوهش در آیات قرآن پرداخت و برای رسیدن به مقصد پاسخ این سؤالات را در قرآن جستجو نمود:

- ۱- گونه‌های صورت نمایی چه بوده‌اند؟ ۲- به استناد آیات قرآن، صورت نمایی کنندگان چه گروه‌هایی بوده‌اند؟ ۳- چه گروه‌هایی هدف صورت نمایی قرار گرفته‌اند؟
- ۴- چه عوامل انگیزشی و شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر (میانجی) در صورت نمایی مؤثر بوده‌اند؟ ۵- راهبردها و پیامدهای صورت نمایی چه بوده است؟

(برای اطلاع بیشتر ر.ک: بیهقی، محمد بن حسین، (۱۳۷۴ش)، تاریخ بیهقی، تهران: انتشارات مهتاب، ج ۱، صص ۱۹۲ و ۲۳۰ و ج ۲، صص ۴۸۳ و ۴۹۳ و ۵۸۹؛ ابن بلخی، (۱۳۷۴ش)، فارسنامه ابن بلخی، شیراز: بنیاد فارس شناسی، صص ۱۰۷ و ۲۴۴).

^۱ برای اطلاع بیشتر ر.ک: نظریات مطرح درباره انحرافات و آسیب‌های اجتماعی در کتابهای علوم اجتماعی و روانشناسی اجتماعی

روش شناسی پژوهش

در یک تحقیق، محقق می‌تواند از روش‌های مختلفی استفاده کند که هر کدام به شیوه خود به گردآوری اطلاعات پرداخته و به سؤالات پاسخ می‌دهند، روش‌های تحقیق کمی و کیفی دو نگاه متفاوت به واقعیت‌ها را تشکیل می‌دهند که مجموعشان به نگرش‌ها وسعت می‌دهد (محمدی، ۱۳۹۰، ص ۱۹).

همان‌طور که سؤالات تحقیق نشان می‌دهد، پژوهش درباره "صورت نمایی در قرآن" به روش کیفی و با هدف ایجاد فرضیه و مدل به منظور تبیین این پدیده، و تدوین چارچوبی با مفاهیم برخاسته از داده‌های بدست آمده از متن است. اما بر حسب نیاز از روش کمی نیز استفاده شده است و در واقع ترکیبی از روش کمی و کیفی مورد نظر بوده است. برای استخراج داده‌ها، متن قرآن مطالعه شد سپس داده‌های مرتبط با تحقیق کدگذاری و طبقه‌بندی شد.

روش تحقیق گراند تئوری^۱ که با عناوین تئوری زمینه‌ای، تئوری برخاسته از داده‌ها، تئوری داده بنیاد، تئوری بنیادی، و نظریه بازکاوی ترجمه شده است، یک روش تحقیقی عام، استقرایی و تفسیری است که در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلیسر^۲ و آنسلم استراس^۳ پیشنهاد شده است. تئوری زمینه‌ای عبارت است از آنچه که به طور استقرایی^۴ از مطالعه پدیده‌ای به دست آید و نمایانگر آن پدیده باشد. به عبارت دیگر آن را باید کشف کرد، کامل نمود، و به طور آزمایشی از طریق گردآوری منظم اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌هایی که از آن پدیده نشأت گرفته، اثبات نمود (استراس و کوربین، ۱۳۹۰، ص ۲۲).^۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Grounded Theory

2. Barney Glaser

3. Anselm Strauss

4. Diesing

5. Strauss, A. & Corbin, J. (1942). Basics of Qualitative Research: Grounded Theory, Procedures and Techniques.

در تئوری زمینه‌ای، تجزیه و تحلیل از سه نوع کدگذاری^۱ تشکیل شده است که عبارتند از: الف) کدگذاری باز^۲؛ ب) کدگذاری محوری^۳؛ ج) کدگذاری انتخابی^۴. در مرحله کدگذاری محوری مقولات فرعی در سلسله روابطی به یک مقوله مرتبط می‌شوند که بیانی از شرایط علی، پدیده، زمینه، شرایط میانجی، راهبردهای (استراتژی‌های) کنش: کنش متقابل، و پیامدها است. با استفاده از این الگو می‌توان به طور سیستماتیک درباره داده‌ها اندیشید و آنها را به صورتی پیچیده با یکدیگر مرتبط نمود. در صورتی که از این الگو استفاده نشود، تئوری زمینه‌ای فاقد دقت و پیچیدگی‌های لازم است (همو: ص ۱۰۰). تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق کیفی تلاشی است در راه ابراز نظر کلی در مورد روابط بین طبقه‌هایی از داده‌ها که بنای یک تئوری را پایه‌گذاری می‌کند (مارشال و راس من، ۱۳۷۷، ص ۱۵۵).

۱. گونه‌های صورت‌نمایی در قرآن کریم

خداوند در قرآن درباره انسان‌ها، گروه‌های اجتماعی، جریان‌ها، اقوام و امت‌ها سخن گفته انسان‌ها را در دسته‌ها و گروه‌های مختلف قرار داده است. ویژگی گروه‌هایی چون کافران، مشرکان، منافقان، بیمار دلان و ... را بیان کرده است. باید توجه داشت از آنجا که قرآن اشاره موردی و مصداقی به بحث صورت‌نمایی ندارد و این دسته‌بندی‌ها در واقع، گزارش خالق است از مخلوق و مبین حقیقتی نفس‌الامری است به هیچ وجه مصداق

۱. کدگذاری: روند تجزیه و تحلیل داده‌ها.

۲. کدگذاری باز: روند خرد کردن، مقایسه کردن، مفهوم‌پردازی کردن و مقوله‌بندی کردن داده‌ها.

۳. کدگذاری محوری: عبارت است از سلسله رویه‌هایی که با آنها پس از کدگذاری باز با برقراری پیوند بین مقولات، به شیوه‌های جدیدی اطلاعات با یکدیگر ربط می‌یابند. این کار با استفاده از یک پارادایم (مدل الگویی یا سرمشق) که متضمن شرایط، محتوا و راهبردهای (استراتژی‌های) کنش/کنش متقابل و پیامدهاست، صورت می‌گیرد.

۴. کدگذاری انتخابی: روند انتخاب مقوله اصلی به طور منظم (سیستماتیک) و ارتباط دادن آن با سایر مقوله‌ها، اعتبار بخشیدن به روابط، و پر کردن جاهای خالی با مقولاتی که نیاز به اصلاح و گسترش بیشتر دارند.

صورت نمایی تلقی نمی‌شود. تنها موردی که شاید نقیض این مدعا باشد اشاره قرآن به ابولهب (سوره المسد) است. این مورد هم صورت نمایی نیست بلکه بیان نتیجه و سرانجام عمل او است.

پدیده صورت نمایی شامل سه عنصر اساسی است که عبارتند از: صورت نمایی کننده، صورت نمایی و صورت نمایی شده. این عناصر این گونه (صورت نمایی کننده ← صورت نمایی ← صورت نمایی شده) با یکدیگر ارتباط دارند. از ۱۱۴ سوره قرآن در ۷۰ سوره به پدیده صورت نمایی اشاره شده است.^۱

با استفاده از داده‌های قرآنی، "گونه‌های صورت نمایی" را می‌توان در سه دسته قرار داد و آنها را به گونه اجتماعی، گونه سیاسی و گونه مذهبی تقسیم نمود:

۱- گونه اجتماعی صورت نمایی گونه‌ای از صورت نمایی است که از بُعد اجتماعی به تخریب صورت نمایی شده پرداخته است. اقوام پیامبران، حاکمان و انکار کنندگان رسالت پیامبران با طرح اتهاماتی چون دروغ‌گویی، ساحری، دیوانگی، فریبکاری، بدشگونی و استهزاء پیامبران یا پیروانشان تلاش کرده‌اند از اعتبار اجتماعی آنها بکاهند. تأکید صورت نمایی کنندگان بر بشر بودن پیامبران و انکار رسالتشان در جهت کاستن از محبوبیت آنان نزد مردم بوده است. اتهام دزدی به کاروان بنی اسرائیل که برای تهیه مواد غذایی به مصر آمده بودند و اتهام بدکارگی به حضرت مریم (س) نیز گونه اجتماعی صورت نمایی است که قرآن به آن اشاره دارد.

۲- گونه سیاسی صورت نمایی گونه‌ای از صورت نمایی است که رفتار سیاسی صورت نمایی شده را هدف قرار داده است، و صورت نمایی شده به عنوان مخالف

^۱. این سوره‌ها عبارتند از: البقره، آل عمران، النساء، المائدة، الانعام، الاعراف، الانفال، التوبة، یونس، هود، یوسف، الرعد، ابراهیم، الحجر، النحل، الاسراء، الکهف، مریم، طه، الانبیاء، الحج، المؤمنون، النور، الفرقان، الشعراء، النمل، القصص، العنکبوت، الروم، لقمان، السجده، الاحزاب، سباء، فاطر، یس، الصافات، ص، الزمر، غافر، فصلت، الشوری، الزخرف، الدخان، الجاثیه، الأحقاف، الفتح، الحجرات، ق، الذاریات، الطور، النجم، القمر، الواقعة، الحديد، الصف، الجمعة، القلم، الحاقه، المزمل، المدثر، القیامة، النازعات، التکویر، المطففین، الطارق، الشمس، اللیل، العلق، الهمزة، الکوثر.

حکومت و مخالف سنن مورد قبول، صورت نمایی شده است. این گونه صورت نمایی عبارتند از: اتهام سنت شکنی، شورش، خیانت، برتری جویی.

۳- گونه مذهبی صورت نمایی گونه‌ای از صورت نمایی است که مذهب و اعتقادات مذهبی را هدف قرار داده است. در این گونه از صورت نمایی مقولاتی چون وحدانیت خداوند، حقانیت ادیان الهی و دعوت پیامبران، موقعیت و جایگاه مذهبی دینداران یا ادیان الهی و اهداف آن ادیان، مورد توجه صورت نمایی کنندگان قرار گرفته است. این گونه صورت نمایی در قرآن، عبارتند از: دروغ بستن به خدا، افسانه بافی، نسبت دادن فرزند و شریک برای خدا، گمراه و گمراه کنندگی، تکفیر.

صورت نمایی کنندگان با نسبت دادن فرزند و شریک برای خدا در واقع، وحدانیت خداوند را هدف صورت نمایی قرار داده‌اند و با دروغ بستن به خدا یا افسانه خواندن کتابهای آسمانی، حقانیت دین و دعوت پیامبران را مورد صورت نمایی قرار داده‌اند. آنان با اتهام گمراه و گمراه کنندگی به صورت نمایی اهداف دین پرداخته‌اند. صورت نمایی کنندگان با تکفیر در واقع، موقعیت و جایگاه مذهبی دینداران یا ادیان الهی را صورت نمایی کرده‌اند.

جدول شماره ۱، گونه‌های صورت نمایی، مصادیق صورت نمایی و فراوانی گونه‌های صورت نمایی را با توجه به صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان نشان می‌دهد. گونه‌های صورت نمایی به ترتیب فراوانی عبارتند از: گونه اجتماعی، گونه مذهبی، گونه سیاسی. لازم به ذکر است به علت مشخص نبودن صورت نمایی کنندگان یا صورت نمایی شدگان در آیاتی از قرآن، در تعداد صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان اختلاف است.

جدول ۱: گونه‌های صورت نمایی و فراوانی صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان در قرآن کریم								
گونه‌های صورت نمایی	مصادیق صورت نمایی		صورت نمایی کنندگان		صورت نمایی شدگان			
	فراوانی	نسبی %	فراوانی	نسبی %	فراوانی	نسبی %		
اجتماعی	۱۴۹	۶۳	۱۴۴	۵۹	اتهام دروغگویی، ساحری، دیوانگی، استهزاء، انکار رسالت پیامبران، بدشگونی، گمراه و خطا کار، فریب خوردگی، فریبکاری، فساد، دون پایگی پیروان، بدکاری، دزدی، زودباوری، هرزگی			
مذهبی	۷۳	۳۱	۸۷	۳۶	دروغ بستن به خدا، افسانه بافی، نسبت دادن فرزند به خدا، نسبت دادن شریک به خدا، گمراه و گمراه کننده، تکفیر			
سیاسی	۱۵	۶	۱۳	۵	اتهام شورش، سنت شکن، خیانت، برتری جویی			
فراوانی و فراوانی نسبی گونه‌ها					۲۳۷	۱۰۰	۲۴۴	۱۰۰

۱-۱. فراوانی صورت نمایی کنندگان

صورت نمایی کننده یکی از عناصر پدیده صورت نمایی است که در ایجاد این پدیده نقش اساسی دارد. صورت نمایی کنندگان استخراج شده از آیات قرآن عبارتند از:

- ۱- خویشاوندان؛ شامل اقوام انبیاء الهی و خویشان کسانی است که شخصی یا گروهی از اعضای خود را صورت نمایی کرده‌اند،
- ۲- کافران؛ کسانی که به انکار خدا و نشانه‌های الهی پرداخته پذیرای دعوت انبیاء نبودند،
- ۳- حاکمان؛ در آیات قرآن، فرعون دوره موسی(ع) مصداق حاکمان است که صورت نمایی هایش در قرآن ذکر شده است،

- ۴- اشراف؛ افراد برخوردار از جایگاه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بالا که در قرآن از آنان با عنوان "ملاء" یاد شده است. قارون و هامان نیز از مصادیق اشراف‌اند،
- ۵- اهل کتاب؛ یهودیان و نصرانیان،
- ۶- مشرکان؛ کسانی که یا برای خداوند شریک قائل بودند و یا فرشتگان را دختران خدا خواندند،
- ۷- ستمگران،
- ۸- تکذیب کنندگان،
- ۹- رفاه زدگان؛ در قرآن با عنوان "مترفان" از آنان یاد شده است،
- ۱۰- منافقان،
- ۱۱- مؤمنان،
- ۱۲- بزهکاران،
- ۱۳- بیمار دلان،
- ۱۴- زنان؛ همسر عزیز مصر که به یوسف(ع) تهمت زد،
- ۱۵- مأموران حکومتی که از جانب یوسف(ع) برای بازگرداندن برادر او مأموریت داشتند،
- ۱۶- مستکبران.

از جدول شماره ۲ تا جدول شماره ۴، گونه‌های صورت نمایی و صورت نمایی کنندگان و همچنین آیاتی که گونه‌ها و صورت نمایی کنندگان از آن استخراج شده‌اند به تفکیک گونه‌ها، آمده است و در جدول شماره ۱۰، فراوانی و فراوانی نسبی صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان در کل گونه‌های صورت نمایی ذکر شده است.

۱-۱-۱. گونه اجتماعی

گونه اجتماعی استخراج شده از آیات قرآن بر اساس فراوانی آن عبارتند از: اتهام، دروغ‌گویی، ساحری، دیوانگی، استهزاء، انکار رسالت پیامبران، بدشگونی، فریبکاری، گمراهی و خطا، دون پایگی پیروان، بدکارگی، دزدی، فریب خوردگی، فساد، زودباوری،

هرزگی. صورت نمایی کنندگان در این گونه، به ترتیب فراوانی عبارتند از: خویشاوندان، کافران، اشراف، حاکمان، مشرکان، ستمگران، اهل کتاب، منافقان، بیماردلان، بزهکاران، مأموران حکومت و زنان. (جدول شماره ۲)

از ۲۳۷ مورد صورت نمایی که صورت نمایی کنندگان آن در قرآن مشخص است ۶۳٪ با استفاده از گونه اجتماعی صورت نمایی نموده‌اند.

جدول ۲: گونه اجتماعی صورت نمایی و صورت نمایی کنندگان		
صورت نمایی کنندگان	آیات	گونه صورت نمایی (اجتماعی)
خویشاوندان ۳۵ کافران ۸: مشرکان ۲: اشراف ۵: اهل کتاب ۳: حاکمان ۴: ستمگران	بقره: ۸۷ - آل عمران: ۱۸۳ - المائده: ۷۰ - الانعام: ۳۴ و ۹۱ و ۱۴۷ - الاعراف: ۶۴ و ۶۶ - هود: ۲۷ و ۳۵ - الحجر: ۸۰ - النحل: ۱۱۳ - الشعراء: ۱۰۵ و ۱۱۷ و ۱۲۳ و ۱۳۹ و ۱۴۱ و ۱۶۰ و ۱۷۶ و ۱۸۶ و ۱۸۹ - القصص: ۳۸ - العنکبوت: ۳۷ - سبا: ۷ و ۴۳ - یس: ۱۴ - الصافات: ۱۲۷ - ص: ۴ و ۱۲ - غافر: ۵ و ۲۴ و ۳۷ - ق: ۱۲ - القمر: ۹ و ۱۸ و ۲۳ و ۲۵ و ۳۳ - النازعات: ۲۱ - الشمس: ۱۴ - الرعد: ۴۳ - المومنون: ۳۸ - الفرقان: ۴ و ۳۷ - یونس: ۳۸ - الانبیاء: ۵ - السجدة: ۳ - الأحقاف: ۸ - الطور: ۳۳ - المدثر: ۲۵	اتهام دروغگویی
خویشاوندان ۸: کافران ۱۲: اشراف ۲: ستمگران ۳: حاکمان ۶	الانعام: ۷ - الاعراف: ۱۰۹ - یونس: ۲ - هود: ۷ - طه: ۶۳ و ۷۱ - الانبیاء: ۳ و ۵ - الشعراء: ۳۴ و ۴۹ و ۱۵۳ و ۱۸۵ - القصص: ۳۶ و ۴۸ - ص: ۴ - غافر: ۲۴ - الذاریات: ۳۹ و ۵۲: النمل: ۱۳ و ۶۸ - سبا: ۴۳ - الطور: ۲۹ - ۳۰ - الصافات: ۱۵ و ۳۶ - الأحقاف: ۷ - المدثر: ۲۴ - الاسراء: ۴۷ و ۱۰۱	ساحری
خویشاوندان ۵: کافران ۳: اشراف: اهل کتاب: بزهکاران: حاکمان	النساء: ۴۶ - غافر: ۸۳ - الانبیاء: ۳۶ و ۴۱ - الفرقان: ۴۱ - الحجر: ۱۱ - ق: ۱۲ - ۱۴ - الروم: ۱۰ - المطففین: ۲۹ - الزخرف: ۷ و ۴۷ - الجاثیة: ۳۳	استهزاء
خویشاوندان ۴: کافران ۳: حاکمان ۲: اشراف ۲: تکذیب	الاعراف: ۶۶ و ۱۸۲ - الحجر: ۶ - المومنون: ۲۵ و ۷۰ - الشعراء: ۲۷ - سبا: ۷ - الصافات: ۳۶ - الدخان: ۱۴ - الذاریات: ۳۹ و ۵۲ - الطور: ۲۹ - القمر: ۹	دیوانگی

کنندگان: رفاه زدگان		
خویشاوندان: ۵: اشراف: ۴: حاکمان: ۱: ستمگران ۱	هود: ۲۷ - ابراهیم: ۱۰ - الانبیاء: ۳ - المومنون: ۲۴ و ۳۳ - ۳۴ و ۴۷ - الشعراء: ۱۵۴ و ۱۸۶ - یس: ۱۵ - القمر: ۲۴	انکار رسالت پیامبران
خویشاوندان	النساء: ۷۸ - الاعراف: ۱۳۱ - النمل: ۴۷ - یس: ۱۸	بدشگونی
منافقان: بیمار دلان: خویشاوندان ۲	الاحزاب: ۱۲ - الاعراف: ۸۲ - النمل: ۵۶	فریبکاری
خویشاوندان	یوسف: ۸ و ۱۷ و ۹۵	گمراهی و خطا
اشراف: ۲: حاکمان ۱	المومنون: ۴۷ - هود: ۲۷	دون پایگی پیروان
خویشاوندان	مریم: ۲۷ - ۲۸	بدکارگی
خویشاوندان: مأموران حکومت	یوسف: ۷۰ و ۷۷	دزدی
منافقان: بیمار دلان	الانفال: ۴۹	فریب خوردگی
اشراف: حاکمان	الاعراف: ۱۲۷ - غافر: ۲۶	فساد
منافقان	التوبه: ۶۱	زودباوری
زنان	یوسف: ۲۵	هرزگی

۱-۱-۲. گونه سیاسی

گونه صورت نمایی سیاسی به ترتیب فراوانی عبارتند از: اتهام شورش، سنت شکنی، خیانت، برتری جویی. در جدول شماره ۳ گونه سیاسی استخراج شده از آیات قرآن آمده است. این گونه صورت نمایی بیشتر توسط حاکمان و اشراف صورت گرفته است. خویشاوندان و کافران هم از گونه سیاسی صورت نمایی برای اتهام زدن استفاده کرده‌اند. از ۲۳۷ مورد صورت نمایی که صورت نمایی کنندگان آن مشخص است، ۶٪ صورت نمایی کنندگان از گونه سیاسی برای صورت نمایی بهره برده‌اند.

جدول ۳: گونه سیاسی صورت نمایی و صورت نمایی کنندگان		
گونه صورت نمایی (سیاسی)	آیات	صورت نمایی کننده
سنت شکن	یونس: ۷۸- ابراهیم: ۱۰- سبا: ۴۳- غافر: ۲۶	خویشاوندان: ۱: کافران: ۱: اشراف: ۱: حاکمان: ۲
اتهام شورش	الاعراف: ۱۰۹ و ۱۲۳ - طه: ۵۷ و ۶۳ - الشعراء: ۳۵	خویشاوندان: ۱: اشراف: ۱: حاکمان: ۳
برتری جویی	المومنون: ۲۴ - یونس: ۷۸	اشراف: ۲: حاکمان: ۱
خیانت	طه: ۷۱ - الشعراء: ۴۹	حاکمان

۳-۱-۱. گونه مذهبی

گونه صورت نمایی مذهبی به ترتیب فراوانی عبارتند از: دروغ بستن به خدا، افسانه بافی، نسبت دادن شریک به خدا، نسبت دادن فرزند به خدا، گمراه و گمراه کننده‌گی، تکفیر. صورت نمایی کنندگانی که از گونه مذهبی برای صورت نمایی استفاده کرده‌اند به ترتیب فراوانی عبارتند از: مشرکان، اهل کتاب، کافران، خویشاوندان، مؤمنان، تکذیب کنندگان، رفاه زدگان، ستمگران، اشراف، بزهکاران، منافقان، مستکبران. در جدول شماره ۴ می‌توان فراوانی این گونه را در آیات قرآن مشاهده نمود. از ۲۳۷ مورد صورت نمایی کننده ۳۱٪ از گونه مذهبی صورت نمایی استفاده نموده‌اند.

جدول ۴: گونه مذهبی صورت نمایی و صورت نمایی کنندگان		
گونه صورت نمایی	آیات	صورت نمایی کنندگان
دروغ بستن به خدا	بقره: ۷۹-۸۰ و ۹۴ و ۱۱۱ - آل عمران: ۷۵ و ۱۵۴ و ۱۸۱ - النساء: ۵۰ - الانفال: ۵۴ - الانعام: ۳۱ و ۳۳ و ۹۳ و ۱۳۶ - ابراهیم: ۱۳۷ و ۱۴۸ و ۱۵۰ و ۱۵۷ - المائدة: ۶۴ و ۸۶-۸۷ و ۸۷ و ۱۰۳ - هود: ۱۸ - النحل: ۳۵ و ۶۲ و ۱۱۶ - مریم: ۷۷ - الجمعة: ۵ و ۶ - الفتح: ۶ - الاعراف: ۳۷ و ۱۶۹ - الزخرف: ۲۰ - یونس: ۱۷ و ۵۹ - سبا: ۳ و ۳۵ - الفرقان: ۱۱ - الروم: ۱۰ و ۱۶ - الحاقه: ۴ - المطففين: ۱۱ - الليل: ۹ - الأحقاف: ۱۱ - الواقعة: ۸۲ -	خویشاوندان: ۳: کافران: ۱۱: مشرکان: ۷: اهل کتاب: ۱۱: منافقان: ۲: ستمگران: ۲: مؤمنان: ۳: تکذیب کنندگان: ۳: رفاه زدگان: ۳

افسانه بافی	الانعام: ۲۵ - الانفال: ۳۱ - النحل: ۲۴ - المطففين: ۱۳-الأحقاف: ۱۷ الانبیاء: ۵	خویشاوندان: کافران: ۲: تکذیب کنندگان: مستکبران: ستمگران
نسبت دادن فرزند به خدا	بقره: ۱۱۶ - المائدة: ۱۸ - الانعام: ۱۰۰ - التوبة: ۳۰ و ۳۱ - یونس: ۶۸ - النحل: ۵۷ - الاسراء: ۴۰ - الکهف: ۴ - مریم: ۸۸ - الانبیاء: ۲۶ - الصفات: ۱۵۲ و ۱۵۸	خویشاوندان: مشرکان: ۷: اهل کتاب: ۴
نسبت دادن شریک به خدا	المائدة: ۷۳ - الانعام: ۱۰۰ - الزخرف: ۱۵ و ۱۹ - العنکبوت: ۱۷ - الزمر: ۳	مشرکان: ۵: اهل کتاب: ۱
گمراه و گمراه کنندگی	بقره: ۱۱۳ - الاعراف: ۶۰ - المطففين: ۳۲ - الروم: ۵۸	کافران: اشراف: اهل کتاب: بزهکاران
تکفیر	النساء: ۹۴	مومنان

۲-۱. فراوانی صورت نمایی شدگان

- صورت نمایی شده یکی از عناصر پدیدده صورت نمایی است. قرآن در آیاتی به صورت نمایی شدگان پرداخته است. این گروه در قرآن عبارتند از:
- ۱- غیب؛ خداوند، ملائکه و عوالم ماورای ماده و طبیعت که صورت نمایی شده‌اند،
  - ۲- کتاب‌های آسمانی؛ قرآن، تورات و انجیل به عنوان نشانه‌هایی از ماورای ماده و طبیعت صورت نمایی شده‌اند،
  - ۳- پیامبران؛ انبیاء الهی که به واسطه موقعیت نبوتشان صورت نمایی شده‌اند،
  - ۴- مؤمنان،
  - ۵- نو مسلمانان؛ دیندارانی که به تازگی ایمان آورده‌اند،
  - ۶- زنان؛ مریم(س)،
  - ۷- ساحران؛ ساحران مصر که به موسی (ع) ایمان آورده بودند،
  - ۸- بازرگانانی که از مصر عازم کنعان بودند.
- از جدول شماره ۵ تا جدول شماره ۷، گونه‌های صورت نمایی و صورت نمایی شدگان و آیاتی که گونه‌ها و صورت نمایی شدگان از آن استخراج شده‌اند به تفکیک گونه‌ها، آمده است و در جدول شماره ۱۰، فراوانی و فراوانی نسبی صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان در کل گونه‌های صورت نمایی ذکر شده است.

۱-۲-۱. گونه اجتماعی

گونه اجتماعی استخراج شده از آیات قرآن بر اساس فراوانی عبارتند از: اتهام دروغگویی، ساحری، دیوانگی، استهزاء، انکار رسالت پیامبران، بدشگونی، اتهام گمراهی و خطا، فساد، دون پایگی پیروان، بدکارگی، دزدی، زودباوری، فریبکاری، هرزگی، فریب خوردگی. صورت نمایی شدگانی که با گونه اجتماعی صورت نمایی شده‌اند عبارتند از: پیامبران، مومنان، زنان، کتاب‌های آسمانی، غیب، بازرگانان. با توجه به جدول شماره ۵، از میان صورت نمایی شدگان، پیامبران بیش از سایر صورت نمایی شدگان با این گونه صورت نمایی شده‌اند. پیامبران بیشتر به دروغگویی متهم شده‌اند.

ساحر خواندن آنان استهزاء پیامبران و اتهام دیوانگی و نفی رسالت آنان نیز دارای فراوانی بالایی است. صورت نمایی کنندگان با متهم کردن پیامبران به اتهامات ذکر شده با تخریب موقعیت اجتماعی ایشان زمینه را برای جدایی مردم از آنان فراهم نمودند. از ۲۴۴ مورد صورت نمایی که صورت نمایی شدگان آن مشخص است، ۱۴۴ مورد با گونه اجتماعی صورت نمایی شده‌اند؛ یعنی ۵۹٪ صورت نمایی شده‌ها به اتهاماتی از گونه اجتماعی متهم شده‌اند.

جدول ۵: گونه اجتماعی صورت نمایی و صورت نمایی شدگان		
گونه صورت نمایی	آیات	صورت نمایی شدگان
اتهام دروغگویی	بقره: ۸۷- آل عمران: ۱۸۴- المائده: ۷۰- الانعام: ۳۴ و ۹۱ و ۱۴۷- الاعراف: ۶۴ و ۶۶- هود: ۲۷ و ۳۵- الحجر: ۸۰- النحل: ۱۰۱ و ۱۱۳- الشعراء: ۱۰۵ و ۱۱۷ و ۱۲۳ و ۱۳۹ و ۱۴۱ و ۱۶۰ و ۱۷۶ و ۱۸۶ و ۱۸۹- القصص: ۳۸- العنکبوت: ۳۷- سبا: ۸ و ۴۳ و ۴۵- یس: ۱۴- ۱۵- الصافات: ۱۲۷- ص: ۴ و ۱۲ و ۱۴- غافر: ۲۴ و ۳۷- ق: ۱۴- القمر: ۹ و ۱۸ و ۲۳ و ۲۵ و ۳۳- الرعد: ۴۳- النازعات: ۲۱- الشمس: ۱۴- المومنون: ۳۸- الشوری: ۲۴- الفرقان: ۴ و ۳۷- یونس: ۳۸- الانبیاء: ۵- السجدة: ۳- الأحقاف: ۸- الطور: ۳۳- المدثر: ۲۵	پیامبران ۵۴
ساحری	الانعام: ۷- الاعراف: ۱۰۹- یونس: ۲- هود: ۷- طه: ۶۳ و ۷۱- الانبیاء: ۳ و ۵- الشعراء: ۳۴ و ۴۹ و ۱۵۳ و ۱۸۵- القصص: ۳۶ و ۴۸- ص: ۴- غافر: ۲۴- الذاریات: ۳۹ و ۵۲- النمل: ۱۳ و ۶۸- سبا: ۴۳- الصافات: ۱۵ و ۳۶	پیامبران ۲۳: کتاب‌های آسمانی ۷

	الأحقاف: ۷- القمر: ۲- المدثر: ۲۴- الطور: ۲۹- ۳۰- الاسراء: ۴۷ و ۱۰۱	
استهزاء	الانعام: ۱۰- الرعد: ۳۲- الحجر: ۱۱- الانبياء: ۳۶ و ۴۱- غافر: ۸۳- الزخرف: ۷ و ۴۷- الفرقان: ۴۱- النساء: ۴۶- المطففين: ۲۹- الروم: ۱۰- الجاثية: ۳۳	پیامبران ۱۱: مومنان: کتاب‌های آسمانی: غیب
انکار رسالت پیامبران	هود: ۲۷- النحل: ۱۰۳- ابراهیم: ۱۰- الانبياء: ۳- المومنون: ۲۴ و ۳۳- ۳۴ و ۴۷- الشعراء: ۱۵۴ و ۱۸۶- یس: ۱۵- القمر: ۲۴	پیامبران ۱۲
دیوانگی	الاعراف: ۶۶ و ۱۸۴- الحجر: ۶- المومنون: ۲۵ و ۷۰- سبا: ۸- الشعراء: ۲۷- الصافات: ۳۶- الدخان: ۱۴- الذاریات: ۳۹ و ۵۲- الطور: ۲۹- القمر: ۹	پیامبران ۱۳
بدشگونی	النساء: ۷۸- الاعراف: ۱۳۱- النمل: ۴۷- یس: ۱۸	پیامبران ۴
گمراه و خطاکار	یوسف: ۸ و ۱۷ و ۹۵	پیامبران ۳
فریبکاری	الاحزاب: ۱۲- الاعراف: ۸۲- النمل: ۵۶	پیامبران ۳
فساد	الاعراف: ۱۲۷- غافر: ۲۶	پیامبران ۲
دون پایگی پیروان	المومنون: ۴۷- هود: ۲۷	پیامبران ۲
بدکاری	مریم: ۲۷- ۲۸	زنان ۲
دزدی	یوسف: ۷۰ و ۷۷	پیامبران: بازرگانان
زودباوری	التوبه: ۶۱	پیامبران
هرزگی	یوسف: ۲۵	پیامبران
فریب خوردگی	الانفال: ۴۹	مؤمنان

۱-۲-۲. گونه سیاسی

گونه سیاسی صورت نمایی به ترتیب فراوانی عبارتند از: اتهام شورش، سنت شکنی، خیانت، برتری جویی. در جدول شماره ۶ گونه سیاسی استخراج شده از آیات قرآن آمده است. پیامبران بیش از سایر صورت نمایی شدگان با این گونه صورت نمایی شده‌اند. به جز اتهام خیانت که به ساحران زده شده سایر اتهامات این گونه مربوط به پیامبران بوده است. از ۲۴۴ مورد صورت نمایی شده ۵٪ صورت نمایی شدگان با گونه سیاسی صورت نمایی شده‌اند.

جدول ۶: گونه سیاسی صورت نمایی و صورت نمایی شدگان		
گونه صورت نمایی	آیات	صورت نمایی شدگان
اتهام شورش	الاعراف: ۱۱۰ و ۱۲۳ - طه: ۵۷ و ۶۳ - الشعراء: ۳۵	پیامبران
سنت شکن	یونس: ۷۸ - ابراهیم: ۱۰ - سبا: ۴۳ - غافر: ۲۶	پیامبران
خیانت	طه: ۷۱ - الشعراء: ۴۹	ساحران
برتری جویی	المومنون: ۲۴ - یونس: ۷۸	پیامبران

۱-۲-۳. گونه مذهبی

گونه مذهبی صورت نمایی به ترتیب فراوانی عبارتند از: دروغ بستن به خدا، افسانه بافی، نسبت دادن فرزند و شریک برای خدا، گمراه و گمراه کنندگی، تکفیر. صورت نمایی شدگان با این گونه صورت نمایی به ترتیب فراوانی عبارتند از: غیب، کتاب‌های آسمانی، پیامبران، مؤمنان و نومسلمانان. همان طور که در جدول شماره ۷ مشخص است غیب که شامل امور ماورای طبیعت همچون خدا، ملائکه، آخرت می‌شود، بیش از سایر صورت نمایی شدگان با گونه مذهبی صورت نمایی شده است. از ۲۴۴ مورد صورت نمایی شده ذکر شده در قرآن ۳۶٪ با گونه مذهبی صورت نمایی شده‌اند.

جدول ۷: گونه مذهبی صورت نمایی و صورت نمایی شدگان		
گونه صورت نمایی	آیات	صورت نمایی شدگان
دروغ بستن به خدا	بقره: ۷۹ و ۸۰ و ۹۴ و ۱۱۱ - آل عمران: ۷۵ و ۷۸ و ۱۵۴ و ۱۸۱ - النساء: ۵۰ - الانفال: ۵۴ - الانعام: ۲۱ و ۳۱ و ۳۳ و ۹۳ و ۱۳۶ و ۱۳۸ - ۱۴۰ و ۱۴۳ - ۱۴۴ و ۱۴۸ و ۱۵۰ و ۱۵۷ - المائدة: ۶۴ و ۸۶-۸۷ و ۱۰۳ - هود: ۱۸ - النحل: ۳۵ و ۶۲ و ۱۱۶ - مریم: ۷۷ - الجمعة: ۵-۶ - الفتح: ۶ - الاعراف: ۲۸ و ۳۶ - ۳۷ و ۴۰ و ۱۴۷ و ۱۶۹ - الزخرف: ۲۰ - یونس: ۱۷ و ۵۹ - سبا: ۳ و ۳۵ - الفرقان: ۱۱ - الحاقه: ۴ - الروم: ۱۰ و ۱۶ - المطففين: ۱۱ - الليل: ۹ - الأحقاف: ۱۱ - الواقعة: ۸۲	غیب ۴۰: کتاب‌های آسمانی ۱۶
افسانه بافی	الانعام: ۲۵ - الانفال: ۳۱ - النحل: ۲۴ - القلم: ۱۵ - المطففين: ۱۳ - الأحقاف: ۱۷ - الانبياء: ۵	کتاب‌های آسمانی ۶: غیب

غیب ۱۳	بقره: ۱۱۶ - المائدة: ۱۸ - الانعام: ۱۰۰ - التوبة: ۳۰ و ۳۱ - یونس: ۶۸ - النحل: ۵۷ - الاسراء: ۴۰ - الکهف: ۴ - مریم: ۸۸ - الانبیاء: ۲۶ - الصفات: ۱۵۲ و ۱۵۸	نسبت دادن فرزند به خدا
غیب ۶	المائدة: ۷۳ - الانعام: ۱۰۰ - الزخرف: ۱۵ و ۱۹ - العنکبوت: ۱۷ - الزمر: ۳	نسبت دادن شریک به خدا
پیامبران ۲ - مومنان ۲	بقره: ۱۱۳ - الاعراف: ۶۰ - المطففین: ۳۲ - الروم: ۵۸	گمراه و گمراه کننده
نو مسلمانان	النساء: ۹۴	تکفیر

۳-۱. صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان در قرآن کریم

بر اساس داده‌های قرآنی، ۱۶ گروه صورت نمایی کننده قابل شناسایی است که عبارتند از: ۱- خویشاوندان، ۲- کافران، ۳- حاکمان، ۴- اشراف، ۵- اهل کتاب، ۶- مشرکان، ۷- ستمگران، ۸- تکذیب کنندگان، ۹- رفاه زدگان، ۱۰- منافقان، ۱۱- مؤمنان، ۱۲- بزهکاران، ۱۳- بیمار دلان، ۱۴- زنان، ۱۵- مأموران حکومتی، ۱۶- مستکبران. بر اساس داده‌های قرآنی، ۸ گروه صورت نمایی شده قابل شناسایی است که عبارتند از: ۱- پیامبران، ۲- غیب، ۳- کتاب‌های آسمانی، ۴- مومنان، ۵- زنان، ۶- ساحران، ۷- بازرگانان، ۸- نو مسلمانان.

جدول شماره ۸ نشان می‌دهد صورت نمایی کنندگان چه گروه‌هایی را صورت نمایی کرده‌اند. بر اساس اطلاعات جدول شماره ۱۰ بدست می‌آید که از ۲۳۷ مورد صورت نمایی استخراج شده از قرآن که صورت نمایی کنندگان آن مشخص است، خویشاوندان با ۳۲٪ بیشترین صورت نمایی را داشته‌اند. آنان بیشتر پیامبران را صورت نمایی کرده‌اند و در صورت نمایی گونه اجتماعی بیشترین نقش را داشته‌اند.

سپس کافران با ۱۷٪ قرار دارند. این گروه بیشتر به صورت نمایی کتاب‌های آسمانی و سپس غیب و پیامبران پرداخته‌اند. این گروه در صورت نمایی از گونه اجتماعی و گونه مذهبی بهره برده‌اند. حاکمان که ۱۰٪ صورت نمایی کنندگان را تشکیل داده‌اند، پیامبران را صورت نمایی کرده‌اند و برای تخریب شخصیت پیامبران از گونه اجتماعی، گونه سیاسی

استفاده نموده‌اند. اشراف با فراوانی ۹٪ از تمام گونه‌ها برای صورت نمایی پیامبران بهره برده‌اند. آنان بیشتر از گونه اجتماعی و گونه سیاسی استفاده کرده‌اند. دو گروه اهل کتاب با فراوانی ۹٪ و مشرکان با فراوانی ۹٪ در صورت نمایی غیب، کتاب‌های آسمانی و پیامبران نقش داشته‌اند و بیشتر از گونه مذهبی بهره برده‌اند البته هر دو گروه برای صورت نمایی پیامبران از گونه اجتماعی نیز استفاده کرده‌اند.

با استفاده از اطلاعات جدول شماره ۱۰، از ۲۴۴ مورد صورت نمایی شده استخراج شده از آیات قرآن، صورت نمایی شدگان به ترتیب فراوانی عبارتند از: ۱- پیامبران ۵۹٪، ۲- غیب ۲۵٪، ۳- کتاب‌های آسمانی ۱۲٪، ۴- مومنان ۲٪، ۵- زنان ۱٪، ۶- ساحران ۱٪، ۷- بازرگانان، ۸- نو مسلمانان.

جدول ۸: صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان					
ردیف	صورت نمایی کنندگان	صورت نمایی شدگان	ردیف	صورت نمایی کنندگان	صورت نمایی شدگان
۱	خویشاوندان	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران: زنان	۹	رفاه زدگان	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران
۲	کافران	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران	۱۰	منافقان	غیب: پیامبران: مومنان
۳	حاکمان	پیامبران: ساحران	۱۱	مؤمنان	غیب: نو مسلمانان
۴	اشراف	پیامبران	۱۲	بزهکاران	مومنان
۵	اهل کتاب	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران	۱۳	بیمار دلان	پیامبران: مومنان
۶	مشرکان	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران	۱۴	زنان	پیامبران
۷	ستمگران	کتاب‌های آسمانی: پیامبران	۱۵	ماموران حکومت	بازرگانان
۸	تکذیب کنندگان	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران	۱۶	مستکبران	کتاب‌های آسمانی

۱-۴. شرایط و عوامل صورت نمایی در قرآن کریم

در قرآن علاوه بر گونه‌های صورت نمایی، صورت نمایی کننده و صورت نمایی شده به عوامل انگیزشی صورت نمایی و شرایط میانجی (شرایط ساختاری) و همچنین شرایط زمینه‌ای صورت نمایی اشاره شده است.

۱-۴-۱. عوامل انگیزشی صورت نمایی

در قرآن به علت صورت نمایی‌ها و عاملی که به واسطه آن صورت نمایی کننده به صورت نمایی پرداخته اشاره شده است. این علت و عامل در این تحقیق، عوامل انگیزشی خواننده شده است. این عوامل انگیزشی به ترتیب فراوانی عبارتند از: تکبر، سرکشی، جدید بودن آیین، باور نداشتن آخرت، کفر، نادانی، رفاه مادی، مجادله و دشمنی، باقی بودن بر آیین پدران، باور نداشتن آیات الهی، پیروی از هوای نفس، شک و دو دلی، ظلم، کسب بهره دنیوی، لطمه زدن به دین، محق دانستن خود.

لازم به ذکر است فقط در ۵۸ مورد صورت نمایی‌ها به عوامل انگیزشی صورت نمایی‌ها اشاره شده است. در جدول شماره ۹ عوامل انگیزشی در کل گونه‌های صورت نمایی با توجه به صورت نمایی کنندگان، صورت نمایی شدگان و آیاتی که عوامل انگیزشی از آن استخراج شده، و فراوانی و فراوانی نسبی عوامل انگیزشی، آمده است.

جدول ۹: عوامل انگیزشی گونه‌های صورت نمایی، صورت نمایی کنندگان و صورت نمایی شدگان						
عوامل انگیزشی	گونه صورت نمایی	صورت نمایی کنندگان	صورت نمایی شدگان	آیات	فراوانی	فراوانی نسبی %
تکبر	اجتماعی: دروغگویی: ۴: استهزا ساحری: ۴: دیوانگی: ۲: مذهبی: دروغ بستن	کافران: ۷: حاکمان: ۴: اشراف: ۱: رفاه زدگان: ۲: خویشاوندان: ۱:	پیامبران : ۱۰: کتاب‌های آسمانی ۷	المومنون: ۴۶ - القصص: - ۳۹ الزخرف: ۵۲	۱۷	۱۴

		- المومنون: ۴۶ و ۶۷ - الاعراف: ۳۶ و ۴۰ و ۱۴۶- النمل: ۱۴- غافر: ۵۶ و ۷۵ - الجاثیه: ۳۱			به خدا ۶	
۹	۸	ص: ۴ - الطور: ۳۲ - الشمس: ۱۱ - الذاریات: ۵۳	پیامبران	کافران ۵: خویشاوندان ۳	اجتماعی: دروغگویی: ۲: ساحری ۴: دیوانگی ۲	سرکشی
۱۹	۶	الشعراء: ۵ - القصص: ۳۶ - ص: ۷ - المؤمنون: ۲۴	پیامبران	کافران ۲: اشراف ۳: حاکمان	اجتماعی: دروغگویی ۲: استهزا: ساحری ۲ سیاسی: برتری جویی	جدید بودن آیین
۵	۴	سبا: ۸ - المطففين: ۱۲: - هود: ۱۹	غیب: پیامبران ۲: کتاب‌های آسمانی	کافران ۲: تکذیب کنندگان ۲	اجتماعی: دیوانگی مذهبی: دروغ بستن به خدا ۲: افسانه بافی	باور نداشتن آخرت
۱۶	۴	الاعراف: ۶۶: و ۱۰۳ - المؤمنون: ۲۴	پیامبران	اشراف ۴: حاکمان	اجتماعی: دیوانگی سیاسی: شورش ۲: برتری جویی	کفر
۹	۴	الانعام: ۱۴۴ - الزخرف: ۲۰ -	غیب ۲: پیامبران ۲	مشرکان ۳: تکذیب کنندگان	مذهبی: دروغ بستن به خدا: نسبت دادن	نادانی

		الکھف: ۵ - الذاریات: ۱۱			فرزند به خدا ۲:	
۹	۳	سبا: ۳۵ - القلم: ۱۴ - الهمز: ۳	غیب: کتاب‌های آسمانی: پیامبران	رفاه زدگان: نامشخص	اجتماعی: استهزا مذهبی: دروغ بستن به خدا: افسانه بافی	رفاه مادی
۰	۳	غافر: ۴-۵ و ۶۹	پیامبران ۲: کتاب‌های آسمانی	کافران: خویشاوندان: تکذیب کنندگان	اجتماعی دروغگویی ۲ مذهبی: دروغ بستن به خدا	مجادله و دشمنی
۳	۲	الزخرف: ۲۲- ۲۳	غیب	رفاه زدگان: مشرکان	مذهبی: دروغ بستن به خدا: نسبت دادن شریک به خدا	باقی بودن بر آیین پدران
۳	۱	النحل: ۱۰۵	کتاب‌های آسمانی	نامشخص	مذهبی: دروغ بستن به خدا	باور نداشتن آیات الهی
۳	۱	القمر: ۳	کتاب‌های آسمانی	نامشخص	اجتماعی: ساحری	پیروی از هوای نفس
۰	۱	ص: ۸	پیامبران	اشراف	اجتماعی: ساحری	شک و دودلی
۰	۱	النمل: ۱۴	کتاب‌های آسمانی	خویشاوندان	اجتماعی: ساحری	ظلم
۰	۱	النساء: ۹۴	نومسلمانان	مومنان	مذهبی: تکفیر	کسب بهره دنیوی

۰	۱	النساء: ۴۶	کتاب‌های آسمانی	اهل کتاب	اجتماعی: استهزا	لطمه زدن به دین
۰	۱	غافر: ۸۳	پیامبران	خویشاوندان	اجتماعی: استهزا	محق دانستن خود
۱۰۰	۵۸	فراوانی و فراوانی نسبی عوامل انگیزشی در کل گونه‌های صورت نمایی				

گونه‌های صورت نمایی، صورت نمایی شدگان، صورت نمایی کنندگان و عوامل انگیزشی که در جدول‌های شماره ۲ تا شماره ۹ به تفکیک ذکر شده بود، در جدول شماره ۱۰ تجمیع شده است.

جدول ۱۰: گونه‌های صورت نمایی، صورت نمایی شدگان و صورت نمایی کنندگان و عوامل انگیزشی						
فراوانی	عوامل انگیزشی	فراوانی	صورت نمایی شدگان	فراوانی	صورت نمایی کنندگان	گونه صورت نمایی
۱۰	تکبر: ۴: سرکشی: ۲: جدید بودن آیین: ۲: مجادله و دشمنی: ۲	۵۴	پیامبران	۵۸	خویشاوندان: ۳۵: کافران: ۸: مشرکان: ۲: اشراف: ۵: اهل کتاب: ۳: حاکمان: ۴: ستمگران	اجتماعی اتهام دروغگویی
۱۴	تکبر: ۶: باور نداشتن آخرت: ۲: نادانی: ۲: رفاه مادی: باقی بودن بر آیین پدران: مجادله و دشمنی: باور نداشتن آیات الهی:	۵۶	غیب: ۴۰: کتاب‌های آسمانی: ۱۶	۴۴	خویشاوندان: ۳: کافران: ۱۱: مشرکان: ۷: اهل کتاب: ۱۱: منافقان: ستمگران: ۲: مؤمنان: ۳: تکذیب کنندگان: ۳: رفاه زدگان: ۳	مذهبی دروغ بستن به خدا

۱۳	تکبر ۴: سرکشی ۴: جدید بودن آیین ۲: پیروی از هوای نفس: شک و دو دلی: ظلم:	۳۰	پیامبران ۲۳: کتاب‌ها ی آسمانی ۷	۳۱	خویشاوندان ۸: کافران ۱۲: اشراف ۲: ستمگران ۳: حاکمان ۶	ساحری	اجتماعی
۶	تکبر ۲: سرکشی ۲: باور نداشتن آخرت: کفر	۱۳	پیامبران	۱۳	خویشاوندان ۴: کافران ۳: حاکمان ۲: اشراف ۲: تکذیب کنندگان: رفاه زدگان	دیوانگی	اجتماعی
۵	تکبر: جدید بودن آیین: رفاه مادی: لطمه زدن به دین: محقق دانستن خود	۱۴	پیامبران ۱۱: مومنان: کتاب‌های آسمانی: غیب	۱۲	خویشاوندان ۵: کافران ۳: اشراف: اهل کتاب: بزهکاران: حاکمان	استهزاء	اجتماعی
۲	نادانی ۲	۱۳	غیب	۱۲	خویشاوندان: مشرکان ۷: اهل کتاب ۴	نسبت دادن فرزند به خدا	مذهبی
۰	-	۱۲	پیامبران	۱۱	خویشاوندان ۵: اشراف ۴: حاکمان: ستمگران	انکار رسالت پیامبران	اجتماعی
۲	باور نداشتن آخرت: رفاه مادی	۷	کتاب‌های آسمانی ۶: غیب	۶	خویشاوندان: کافران ۲: تکذیب کنندگان: مستکبران: ستمگران	افسانه بافی	مذهبی
۱	باقی بودن بر آیین پدران	۶	غیب	۶	مشرکان ۵: اهل کتاب ۱	نسبت دادن شریک به خدا	مذهبی
۰	-	۴	پیامبران	۵	خویشاوندان: کافران: اشراف: حاکمان ۲	سنت شکن	سیاسی
۲	کفر ۲	۵	پیامبران	۵	خویشاوندان: اشراف: حاکمان ۳	شورش	سیاسی
۰	-	۴	پیامبران	۴	خویشاوندان	بدشگونی	اجتماعی

اجتماعی	فریبکاری	منافقان: بیمار دلان: خویشاوندان ۲	۴	پیامبران	۳	-	۰
مذهبی	گمراه و گمراه کنندگی	کافران: اشراف: اهل کتاب: بزهکاران	۴	پیامبران ۲ - مومنان ۲	۴	-	۰
اجتماعی	گمراهی و خطا	خویشاوندان	۳	پیامبران	۳	-	۰
سیاسی	برتری جویی	اشراف ۲: حاکمان	۳	پیامبران	۲	جدید بودن آیین: کفر	۲
اجتماعی	دون پایگی پیروان	اشراف ۲: حاکمان	۳	پیامبران	۲	-	۰
اجتماعی	بدکارگی	خویشاوندان	۲	زنان	۲	-	۰
سیاسی	خیانت	حاکمان	۲	ساحران	۲	-	۰
اجتماعی	دزدی	خویشاوندان: مأموران حکومت	۲	پیامبران: بازرگانان	۲	-	۰
اجتماعی	فساد	اشراف: حاکمان	۲	پیامبران	۲	-	۰
مذهبی	تکفیر	مومنان	۱	نو مسلمانان	۱	کسب بهره دنیوی	۱
اجتماعی	زودباوری	منافقان	۱	پیامبران	۱	-	۰
اجتماعی	فریب خوردگی	منافقان: بیمار دلان	۲	مؤمنان	۱	-	۰
اجتماعی	هرزگی	زنان	۱	پیامبران	۱	-	۰
جمع		۲۳۷	جمع	۲۴۴	جمع	۵۸	

۱-۴-۲. شرایط میانجی (شرایط ساختاری) صورت نمایی

شرایط میانجی (شرایط ساختاری) راهبردها را در درون زمینه خاصی سهولت می‌بخشد و یا آنها را محدود و مقید می‌کنند. بر اساس داده‌ها و اطلاعات قرآنی، شرایط میانجی در این تحقیق ۱- موقعیت برتر اشراف جامعه از نظر سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و رفاه زدگان (سباء: ۳۴-۳۵) موجب استکبار (الانعام: ۹۳) آنان در برابر خدا و نشانه‌های الهی و پیامبران است. حفظ موقعیت و منافع نیز آنان را به نپذیرفتن حق و صورت نمایی خداوند، کتاب‌های آسمانی و پیامبران وامی‌دارد. ۲- ایمان به طاغوت (النساء: ۵۱) و پیروی از گمان

(یونس: ۳۶) احساس بی نیازی از پیروی از دستورات الهی و پیامبران را در قوم پیامبران تقویت می نماید به طوری که از روی نادانی به صورت نمایی پیامبران می پردازند. بر اساس داده های دریافت شده از آیات قرآن شرایط میانجی در ایجاد این پدیده عبارتند از: ۱- غلبه نظام اشرافی که حاصل آن استکبار ناشی از موقعیت برتر سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برای کسانی است که در موقعیت برتری قرار دارند و ایمان به جیت و طاغوت از ناحیه کسانی است که در موقعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پست تری قرار دارند. ۲- فقر فرهنگی ناشی از جهل و نادانی ۳- غالب بودن فرهنگ چندخدایی و بت پرستی.

۱-۴-۳. شرایط زمینه ای صورت نمایی

بر اساس اطلاعات قرآنی می توان: ۱- ظهور پیامبران و آیین جدید، ۲- دینداری و تقدم در آن و ۳- پدیده نفاق را زمینه های اصلی بروز پدیده صورت نمایی در روابط اجتماعی معرفی نمود.

۱- ظهور پیامبران و آیین جدید و دعوت مردم به آموزه های الهی که با آیین نیاکان و سنن گذشتگان آنان در تضاد باشد شرایط را برای پدیده صورت نمایی در کنش و واکنش های متقابل مهیا می کند. حاکمان، کافران و مشرکان و اهل کتاب و مردم در برابر دعوت پیامبران به آیین جدید یا اصلاح آیین گذشته مقاومت نشان داده به صورت نمایی آن پیامبر و آیین جدید پرداخته اند.

۲- دومین زمینه وقوع پدیده صورت نمایی در میان مومنان، دیندار بودن و تقدم در گرویدن به دین است. بر اساس داده های قرآنی، کسی که زودتر ایمان آورده به صورت نمایی تازه مسلمانان پرداخته است یا دیندارانی که بدون هیچ مستندی حلال های الهی را حرام کرده اند.

۳- پدیده نفاق نیز یکی از زمینه های بروز صورت نمایی است. در قرآن منافقان و بیمار دلان به صورت نمایی پرداخته اند.

۱-۵. راهبردهای قرآن برای مقابله با صورت نمایی

بر اساس آیات قرآن، در تعاملات اجتماعی و کنش واکنش‌های متقابل، صورت نمایی کنندگان شیوه استهزاء، نپذیرفتن پند و صورت نمایی را پیش گرفته‌اند. (الصافات: ۱۱-۱۵) شیوه‌ای که مورد تأیید خداوند نیست. صورت نمایی در قرآن عملی قبیح معرفی شده است و صورت نمایی کنندگان توبیخ شده‌اند به همین دلیل راهبردهای قرآن در واکنش به صورت نمایی و صورت نمایی کنندگان با توجه به آسیب‌های پدیده صورت نمایی، راهبردهایی است که جنبه بازدارندگی دارد.

خداوند در قرآن راهبردهایی برای برخورد با صورت نمایی کنندگان و جلوگیری از رواج پدیده صورت نمایی ارائه نموده است. این راهبردها عبارتند از:

۱- بازداشتن صورت نمایی کنندگان از صورت نمایی؛ از طریق راهبردهایی همچون:

الف) ابلاغ پیام الهی و بی‌اعتنایی صورت نمایی شدگان به صورت نمایی‌های صورت نمایی کنندگان (البقره: ۱۴۰- الانعام: ۱۳۷- النحل: ۳۵- العنکبوت: ۱۸- القمر: ۲- ۶- الطارق: ۱۳- ۱۷- الزخرف: ۸۲- ۸۳- الذاریات: ۵۳- ۵۴- القصص: ۵۵)

ب) درخواست برهان، شواهد و مدارک لازم برای اثبات ادعا از صورت نمایی کنندگان و دعوت به تحدی (الانعام: ۱۵۰- الکهف: ۱۵- الصافات: ۱۱ و ۱۴۹- ۱۵۷- الجمعة: ۶- ۷- الطور: ۳۳- ۳۴- آل عمران: ۶۱ و ۶۴- یونس: ۳۸)

ج) انذار صورت نمایی کنندگان (الکهف: ۴- سبا: ۴۶)،

د) پرهیز از سوء ظن (الحجرات: ۱۱- ۱۲- الانعام: ۱۰۶- ۱۰۸- النور: ۱۱- ۱۷).

۲- شفاف‌سازی و تقوی پیشگی صورت نمایی شدگان؛ از طریق راهبردهایی همچون:

الف) ارائه برهان و اثبات حقانیت و تبری جستن از صورت نمایی‌ها (هود: ۳۵- النحل: ۱۰۲- ۱۰۳- الطارق: ۱۳- ۱۴)،

ب) رعایت تقوای الهی و عمل به آموزه‌های دینی (الانعام: ۱۵۱- ۱۵۵- العنکبوت: ۱۷- النساء: ۱۴۰- المائدة: ۱۰۵- الانفال: ۴۶).

۳- قضاوت و داوری نکردن درباره صورت نمایی کنندگان و سپردن داوری به خداوند؛ از طریق راهبردهایی مانند:

- الف)** صبر پیشه کردن در برابر صورت نمایی‌ها (الروم: ۶۰ - آل عمران: ۱۸۶ - المائدة: ۱۳ - ق ۳۹ - الطور: ۴۸-۴۹ - القمر: ۲۷ - المزمّل: ۱۰-۱۱ - الاحقاف: ۳۵)،
- ب)** توکل به خدا و پیروی نکردن از صورت نمایی کنندگان (الشعراء: ۲۱۶-۲۱۷ - المومنون: ۴۰ - غافر: ۲۷ - الانفال: ۴۹ - الاحزاب: ۴۸)
- ج)** سپردن داوری درباره صورت نمایی کنندگان به خداوند (الاحقاف: ۷-۸ - الاحزاب: ۴۸ - الرعد: ۴۳ - الحاقة: ۴-۵۰).

۱-۶. پیامدهای صورت نمایی در قرآن

از آنجا که قرآن کتاب آسمانی است خداوند با آگاهی از حقیقت امور، پیامدهای دنیوی و اخروی پدیده صورت نمایی را گوشزد نموده است. پیامدهای اجتماعی صورت نمایی ایجاد نومییدی و بد بینی در جامعه و گمراهی صورت نمایی کنندگان و گمراه کردن مردم (الانعام: ۱۴۴ - الحج: ۹ - لقمان: ۶) است.

پیامد مذهبی صورت نمایی در دنیا عذاب دنیوی (الاحزاب: ۶۰-۶۱ - التوبة: ۷۳-۷۴)، دور شدن از راه هدایت و زیانکاری است. و پیامد اخروی صورت نمایی برای برخی از صورت نمایی کنندگان عذاب‌های اخروی (النساء: ۱۴۰ - التوبة: ۶۱ و ۷۳-۷۴) و در مورد برخی از صورت نمایی کنندگان بخشیده شدن از جانب خداوند است (الانعام: ۱۴۷ - التوبة: ۶۶).

نتیجه گیری

با هدف دریافت دیدگاه و رهنمود قرآن درباره پدیده صورت نمایی سوره‌ها و آیات قرآن بررسی شد. با اطلاعات و داده‌های قرآنی می‌توان به پاسخگویی سوال‌های مطرح پرداخت.

در پاسخ به سؤال اول "گونه‌های صورت نمایی در قرآن چه بوده‌اند؟" می‌توان گفت: بر اساس جدول شماره ۱ سه گونه صورت نمایی در قرآن شناسایی شد که به ترتیب فراوانی عبارتند از: گونه اجتماعی، گونه مذهبی، گونه سیاسی.

در پاسخ به سؤال دوم "چه گروه‌هایی به صورت نمایی پرداخته‌اند؟" می‌توان گفت: بر اساس جدول شماره ۱۰، صورت نمایی کنندگان به ترتیب فراوانی عبارتند از: ۱- خویشاوندان ۳۲٪، ۲- کافران ۱۷٪، ۳- حاکمان ۱۰٪، ۴- اشراف ۹٪، ۵- اهل کتاب ۹٪، ۶- مشرکان ۹٪، ۷- ستمگران ۳٪، ۸- تکذیب کنندگان ۲٪، ۹- رفاه زدگان ۲٪، ۱۰- منافقان ۲٪، ۱۱- مؤمنان ۲٪، ۱۲- بزهکاران ۱٪، ۱۳- بیماردلان ۱٪، ۱۴- زنان، ۱۵- مأموران حکومت، ۱۶- مستکبران.

در پاسخ به سؤال سوم "چه گروه‌هایی هدف صورت نمایی قرار گرفته‌اند؟" می‌توان گفت: بر اساس جدول شماره ۱۰، این گروه به ترتیب فراوانی عبارتند از: ۱- پیامبران ۵۹٪، ۲- غیب ۲۵٪، ۳- کتاب‌های آسمانی ۱۲٪، ۴- مؤمنان ۲٪، ۵- زنان ۱٪، ۶- ساحران ۱٪، ۷- بازرگانان، ۸- نومسلمانان.

در پاسخ به سؤال چهارم "چه عوامل انگیزشی و شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر (میانجی) در صورت نمایی مؤثر بوده‌اند؟" می‌توان گفت: پدیده صورت نمایی تحت شرایط خاصی بوجود آمده است این شرایط در سه دسته طبقه بندی شده‌اند که عبارتند از: عوامل انگیزشی، شرایط زمینه‌ای و شرایط مداخله‌گر.

همان طور که جدول شماره ۹ و شماره ۱۰، مشخص است، عوامل انگیزشی به ترتیب فراوانی عبارتند از: تکبر، سرکشی، جدید بودن آیین، باور نداشتن آخرت، کفر، نادانی، رفاه مادی، مجادله و دشمنی، باقی بودن بر آیین پدران، باور نداشتن آیات الهی، پیروی از هوای نفس، شک و دو دلی، ظلم، کسب بهره دنیوی، لطمه زدن به دین، محق دانستن خود.

شرایطی همچون: ۱- ظهور پیامبران و آیین جدید، ۲- دینداری و تقدم در آن و ۳- پدیده نفاق، از شرایط زمینه‌ای بروز پدیده صورت نمایی بوده‌اند و شرایط میانجی در ایجاد این پدیده عبارتند از: ۱- غلبه نظام اشرافی که حاصل آن استکبار ناشی از موقعیت برتر

سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برای کسانی است که در موقعیت برتری قرار دارند و ایمان به جبت و طاغوت از ناحیه کسانی است که در موقعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پست‌تری قرار دارند. ۲- فقر فرهنگی ناشی از جهل و نادانی ۳- غالب بودن فرهنگ چندخدایی و بت پرستی.

در پاسخ به سؤال پنجم "راهبردها و پیامدهای صورت‌نمایی چه بوده است؟" می‌توان گفت: از آنجا که این پدیده جزو انحرافات اجتماعی محسوب می‌شود و موجب آسیب‌های اجتماعی و فردی در جامعه است در قرآن از راهبردهایی سخن رفته است که به از بین رفتن این انحراف و آسیب‌های ناشی از آن بیانجامد. در این راستا راهبردهایی همچون بازداشتن صورت‌نمایی کنندگان از صورت‌نمایی؛ شفاف‌سازی و تقوی پیشه کردن از جانب صورت‌نمایی شدگان و قضاوت و داوری نکردن درباره صورت‌نمایی کنندگان و سپردن داوری به خداوند توصیه شده و پیامدهای اجتماعی و مذهبی رواج صورت‌نمایی در جامعه بیان شده است.

ایجاد نومی و بدبینی اجتماعی و گمراهی مردم از پیامدهای اجتماعی و دور شدن از راه هدایت و زیانکاری و عذاب‌های دنیوی و یا بخشش الهی یا عذاب اخروی و عدم رستگاری از پیامدهای مذهبی در دنیا و آخرت است که گریبان‌گیر صورت‌نمایی کنندگان و جامعه‌ای می‌شود که صورت‌نمایی در آن گسترش یافته است.

با استناد به پاسخ‌های سؤالات پژوهش می‌توان فرضیات زیر را پیشنهاد نمود: ۱- تکبر موجب صورت‌نمایی پیامبران الهی و کتاب‌های آسمانی است. ۲- در شرایط غلبه فرهنگ چندخدایی، ظهور پیامبران و آیین جدید زمینه‌ساز صورت‌نمایی ارزش‌های توحیدی است. ۳- در شرایط حاکمیت نظام اشرافی جهل‌آحاد جامعه موجب صورت‌نمایی پیامبران الهی است. ۴- پیامدهای دنیوی و اخروی صورت‌نمایی با فراوانی پدیده‌ی صورت‌نمایی رابطه مستقیم دارد.

منابع

- قرآن کریم.
- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت، (۱۳۹۰)، *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها*. مترجم: بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، *لغت نامه*، تهران: دانشگاه تهران.
- عمید، حسن، (۱۳۸۹)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات اشجع.
- محمدی، بیوک، (۱۳۹۰)، *درآمدی بر روش تحقیق کیفی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- معین، محمد، (۱۳۷۱)، *فرهنگ فارسی*، تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر.

